

ALI OSMAN ABDURREZZAK

Yrd. Doç. Dr.

TÜRK DÜNYASI MITİK DESTANLARINDA VE KALEVALA DESTANINDAKI
SAĞALTMA MOTIFİNİN BENZER VE
ORTAK YÖNLERİ

Özet: Destanlardaki kalıp ifadelerin yanı sıra belli kalıplar içerisinde hareket eden, sergilemiş olduğu davranışlar ile karakteristik niteliğe sahip olan kişi(ler) tip olarak değerlendirilir. Destanlarda baş kahraman özelliğini taşıyan merkez figür arketip olarak adlandırılırken, destan kahramanları stereotip olarak adlandırılan kalıp olayların merkezinde yer alırlar. Göstermiş oldukları davranışlara göre dâhil oldukları tip özelliği de değişiklik göstermektedir. Bilge, alperen, kadın, anne, yardımcı, karşı kahraman (düşman/rakip), hain, merkez kahraman, trajik tipleri gibi sınıflandırmalar destan yapısı içerisinde zıtlıkların varlığına da işaret etmektedir. Yardımcı tipin karşısında düşman ve hain tipinin olması iyi-kötü karşıtlığının varlığına ve zıtlıkların birbirlerini tamamlayıcı özelliği ile ilişkilidir. Bu çalışmada Türk dünyası mitolojik destanları ile Kalevala destanının tipolojik açıdan benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Benzerliklerin farklılıklardan fazla oluşu da destanların genelinde şablon davranış ve karakterlerin ortak özelliklere sahip oluşu ile açıklanabilir.

Subject: Similarity and commonness of the healing motif in the mythological tables of the Turkic world and the epic of Kalaluy.

Abstract: The article gives a typological comparison of similar and various aspects of the poetic epic “Kalevala” with the mythological epics of the Turkic world.

Key words: Archetype, stereotype, wise type, brave type, woman type, helper type, enemy type.

АЛИ ОСМАН АБДУРРЕЗЗАК

Yrd. Doç. Доктор

TYRKİ ӘЛЕМІНІҢ МИФОЛОГИЯЛЫҚ ДАСТАРЫНДА ЖӘНЕ
«КАЛЕВАЛА» ДАСТАНЫНДАҒЫ САУЫҚТЫРУ МОТИВІНІҢ ҰҚСАС
ЖӘНЕ ОРТАҚ ТҰСТАРЫ

Аннотация: Эпостардағы стереотиптерден басқа, белгілі бір үлгілер аясында әрекет ететін және олар көрсететін мінез-құлыққа ие адам (адамдар) түрі болып саналады. Эпостағы басты кейіпкердің мінезін көрсететін орталық фигура архетип деп аталғанымен, эпостың кейіпкерлері стереотип деп аталатын үлгінің ортасында орналасқан. Олар қатысатын типтік ерекшелік олар көрсеткен мінез-құлыққа байланысты өзгереді. Ақылды, әйел, ана, көмекші, қарсы кейіпкер (жау / қарсылас), сатқын, орталық кейіпкер, қайғылы сияқты жіктеулер эпикалық құрылымдағы қарама-қайшылықтардың бар екенін көрсетеді. Көмекші түрден айырмашылығы, жаудың болуы және сатқын түрі жақсылық пен жамандықтың қарама-қайшылығының болуымен және қарама-қайшылықтардың толықтырылуымен байланысты. Бұл зерттеуде түркі әлемінің мифологиялық эпосы мен

«Калевала» эпосының типологиялық жағынан ұқсас және әртүрлі аспектілері анықталды. Айырмашылықтардан гөрі ұқсастықтардың көп екенін жалпы эпостардағы мінезқұлық пен кейіпкерлердің жалпы сипаттамасымен түсіндіруге болады.

Тірек сөздер: Археотип, стереотип, даналықтың типі, мықтылықтың типі, әйел типі, көмекшінің типі, дұшпан типі.

АЛИ ОСМАН АБДУРРЕЗЗАК

доцент

СХОДСТВО И ОБЩНОСТЬ МОТИВА В МИФОЛОГИЧЕСКИХ ЭПОСАХ ТЮРКСКОГО МИРА И ЭПОПЕЕ КАЛЕВАЛА

Аннотация: Помимо стереотипов в эпосах, типом считается человек (люди), действующий в рамках определенных шаблонов и обладающий характерной чертой поведения, которое они демонстрируют. В то время как центральная фигура, несущая характер главного героя в эпосе, называется архетипом, герои эпоса находятся в центре паттерна, называемого стереотипом. Типовая особенность, в которой они участвуют, варьируется в зависимости от поведения, которое они демонстрируют. Такие классификации, как мудрый, женщина, мать, помощник, контр-герой (враг /соперник), предатель, центральный герой, трагический, также указывают на существование контрастов в эпической структуре. В отличие от вспомогательного типа наличие врага и типа предателя связано с существованием противостояния добра и зла и взаимодополняемости противоположностей. В данном исследовании выявлены типологически похожие и разные аспекты мифологического эпоса тюркского мира и эпоса «Калевала». Тот факт, что сходства больше, чем различий, можно объяснить общими характеристиками шаблонного поведения и персонажей в эпосах в целом.

Ключевые слова: архетипы, стереотипы, тип мудрого, тип сильного, тип женщины, тип помощника, тип врага.

Kült inanışının hâkim olması için canlı veya cansız varlığa ait kültün «insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması; bu inancın sonucu olarak faydayı celp, zararı defedecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı» söz konusudur (Ocak, 2000, s.113). Görüldüğü gibi, canlı veya cansız varlığa yönelik fayda veya zarar getireceğine dair bir inanç neticesinde kutsiyet kazanmasının gerekliliği kült inanç sistemi için olması gereken şartlardır. Fiziki veya ruhsal bir rahatsızlığı ortadan kaldırmak için ise tabiata yönelik inançların insanoğlu tarafından uygulanışı ortaya çıkmaktadır.

Tabiat, atalar, dağ, taş, gök tanrı, mağara, bozkurt kültürleri inanılan varlığın insan tarafından algılanışı sonucunda kutsallık kazanmıştır. Şamanizm'e göre şamanlar ruhları hastalığın teşhis edilmesi ve tedavisinde kullanmaktadırlar. Evrende bulunan kötü ruhların hastalık nedeni olduğuna inanılır. Ancak incelenen destanlarda bitkilerden yararlanılmaya çalışılsa da tek başına bitkisel tedavinin faydası olmamaktadır. Halk hekimliği bağlamında doğadan yararlanılmak suretiyle tedavi ve Orta Asya şaman kültürüne ait uygulamaların varlığından söz edilebilir.

Elias Lönnrotun doktor olması ve «Finlilerin Sihirsel Tedavisi Hakkındaki» doktora tezi de Fin kültüründe halk hekimliğinin izlerine rastlanır (Alho ve diğerleri, 1997, s.110). Destanda da yer alan sağaltma işlemleri Türk destanlarda sıkça görülen bir uygulama olması açısından dikkati çeker. Tüm iyileştirme faaliyetleri ruh ve bedeni dikkate almaktadır. «Lönnrot pek çok

hastalığın yaratılıştan psikosomatik olduğunu anlamıştır».

«Yaşlı ozan yosunları,/Kuru otları topladı,/Sardı yarasına./Yara merhametsiz,/Delik büyük!/ Kan dinmez, tıkaç yetmez./Vainämöinen korkusundan/Başlar ağlamaya» dizelerinden anlaşılacağı üzere, yaşlı bilge Vainämöinen, baltayı vurduğu bacağına yarasını iyileştirmekten aciz bir durumdadır (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965; s.79–80). Baltanın bacağına kötü ruh olan Hiisinin yüzünden saplanması da hekimliğin şamanistik uygulamaları çerçevesinde, kötü ruhları iyi ruhlar ile defetme inancı yatmakta olduğu söylenebilir.

Demirin insanoğluna sağladığı yarar ve zararlar kapsamında demirin kan akıtıcı, savaş aleti olması gibi özelliklere de vurgu yapılarak demir kültürü içerisinde demirin insan hayatına getirmiş olduğu olumsuzluklara da işaret edilmektedir. Tek başına tabii uygulamalar ile yarasına çare bulamayan Vainämöinen'in aksakallı, yaşlı bir adam ile karşılaşması sonucunda yaranın iyileşmesi görülmektedir.

«...ilerledi, eve girdi. Sobadaki yaşlı adam Aksakallı kişi, dedi: – İnsanlar arasında, Yiğitlerin içinde, Yerini, varını değerini? Bak şurada yedi fiç, Sekiz kazan, kan akmış! Çok sözler var, bilirdim. Lakin şimdi, azı kaldı, Aklımda, kocamışlığında; Sen de söyle bildiğini. Demirin aslı nedir, Nereden çıktı Bu uğursuz maden?» sorusuna verdiği uzun ve açıklayıcı cevap ile öncelikle Vainämöinen'in bilgisi ölçülmektedir (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.9).

«Kan, artık sen de akma, Kes fişkırmanı! Zevkine kapılmışsın, Akıp çoşmanın; Tut kendini gizli yerde, Et içinde, kemik dibindeki Derinin altında kalsan, Damarlarda dolaşsan; Boş yere toprağa taşma, Yuvarlanma pislikte! Kanın ağzı tıkanı, Önü kesildi. Aksakallı yaşlı: Dağa dökse, delen Kayaya dökse, eriten Kuvvetli ilaçları Sürdü Vainämöinen'e. Ozanı sardı, sarmaladı.» İfadeleri yaşlı adamın önce efsunlu sözler ile kanın akmasını durdurması ve ardından kuvvetli ilaçlar ile yaranın tedavi edilmesi görülür (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.89–90). Manas destanında da Kanıkey'in Manasın yarasına kaynatma kara ilacı kaynatıp yaraya koyması ve sürme kızıl ilacı sürüp Manasa koyması ile Manas'ın iyileştiği görülür (Naskali, 1995, s.200; Yıldız, 1995, s.813; Gülensoy, 2002, s.283). Seytek'in Kül-çoro'yu yağ içine sarıp sarmalaması ve yedi günden sonra kemiklerin birbirine kaydığı görülür (Yıldız, 1995, s.901–902; Naskali, 1995, s.259).

«Hem tıbbi hem de sihri (büyüsel) bir şekilde tedavi edilen hastalıklar ile yalnız sihri bir şekilde tedavi edilen hastalıklar» halk hekimliğinin tedavi yöntemleri arasındadır (Boratav, 2000, s.76). Bu sınıflandırma ile tedavinin türü ve yapılaş şekli daha kolay anlaşılabilir. Sınıflandırılan tedavi türlerine bakıldığında Vainämöinen'in karşılaştığı yaşlı, aksakallı adamın bilge tipi olduğu ve hem tıbbi hem de sihirli sözler ile tedavi ettiği görülmektedir. «Gözlerini göklere çevirdi: Merhamet gökten gelir, Yukarlardan, emniyet! Şükürler sana yaratıcı, Ulu Tanrı! Destek oldun bana, Yardımsız koymadın, Sağlığımı bağışladın!» dizeleriyle Tanrıya dua yolu ile çaresizlikten kurtulmanın tek yolunun gökteki tanrıya yalvarmakla gerçekleşeceği inancı görülmektedir (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.91).

Sihir (büyü) gücü, efsunlu sözler, şifalı ot ve sular ile iyileştirmenin yanında gök tanrı Ukkoya dua ve şükür etmek sıkça tekrarlanmaktadır. Ukkoya Pohjolalı kadın Louhinin duası ile kötülüğün gelmesi yine Vainämöinen'in Ukkoya kötülüklerden kurtulup, Kaleva halkının huzura tekrar ermesi için dualarının kabul edilmesi, neticede Ukko'nun iyilerin yanında olduğunu ortaya koymaktadır (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.253, 262–264).

Alday-Buucu destanında halk hekimliğine özgü şifalı otlar hakkında bilginin kahramana atının tarafından verildiği görülmektedir (Ergun ve Aça 2004, s.221). Yine aynı destanda Han-Buudayın zehirli süt ile zehirlenmesi sonucu iki kardeşin iyileştirmesi görülür (Ergun ve Aça, 2004, s.232). Şifalı otlar ile vücudun parçalarının birleştirildiği görülür (Ergun ve Aça, 2004 s.267–268). Şifalı otlar ile iyileşmenin yanında olağandışı durum anında ani çözümler

için de kullanılır. Erkek kılığına giren Bora-Şeeleyin erkekler ile güreş tutabilmesi için atından aldığı tavsiye ile em torbasındaki şifalı otları göğüslerine sürerek geçici olarak göğüsleri fark edilmemesini sağlamıştır.

Yardımcı kuşların yanında yardımcı böcekler grubu içerisinde «Motif-İndeks of Folk Literature» adlı çalışmada «B481.3. Yardımcı arı» motifi Kalevala destanının 15.şürinde görülürken Türk destanlarında görülmeyen bir motiftir. Arının yardımcılığını ortaya çıkaran işlevi «B510.Hayvanlar tarafından sağaltma» motifi kapsamında arının da iyileştirme özelliği olduğudur. Lemminkäinen'in annesi oğlunun öldürülüp ter altına gittiğini öğrendikten sonra, ölüm diyarı olan kara nehirde vücudunun parçalarını topladıktan sonra bir araya getirmesi ve arının kendisi için cennetten getirdiği bal ile ölümsüzlük nektarı aracılığıyla dirilmesi Lemminkäinen'in annesinin şifacı olduğunu gösterir.

«Sular, ballı şerbetler /Gökten, boşandı nebatlara» ifadesi gökten gelen her şeyin yararlı, hayırlı, iyi ve kutlu olduğu inancı gök tanrı inancının yansımasıdır (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.20). «Finlilerinde arasında bulunduğu Lapon, Eskimo ve kızıl derililerde Şamanizm'in ilk devirlerinin kadınlar tarafından uygulanan büyüçülük olduğu ve kötü ruhların gönlünü almaya yönelik pratiklerin yer aldığı» belirtilmiştir (Leland, 1891, s.12). Lemminkäinen'in de annesinin şifacılığı Şamanizm'in dönemine örnek teşkil ettiği söylenebilir.

«Bu yağlar Tanrı dermanı, Tanrı kullanır onları, Yaratan yaraları onarır!Başladı oğlunu ovmaya, Kırıkları sürteledi; Yırtıkları bereleri merhemlerle bezedi» ifadeleri de arının ilk başta Tapioladan ve kutsal nehirde getirdiği gidip getirdiği sihirli ilacın Lemminkäinen'i iyileştirmeyip üçüncüsünde yukarı dünya ilaçlarının derman verdiği görülür. Annenin ilaçları sürmesinden sonra oğlunun uyanması için söylediği «Uyansana hadi hemen uykundan, Kurtulsana korkulu rüyandan, Bu uğursuz yerlerde Kötülüklerin içinde!» sözlerde ritüelin bir parçası olup, bir anda Lemminkäinen'in dirilmesini sağlamıştır (Lönnrot/Obuz ve Obuz, 1965, s.64).

Halk hekimliği sağlığı geri kazanmak için toplumda saygı gören, iyileştirici gücüne inanılan kişi(ler) tarafından yürütülür. Yalnızca ot kullanarak iyileştiren otacı adındaki kişilerden farklı olarak büyüü de kullanarak sağaltmanın yapıldığı görülür. Özellikle mitolojik dönemi yansıtan destanlarda iyileştirme şifalı ve kutsal otların büyü yolu ile sağlık verdiği anlaşılır. Diriltmenin iyileştirmeden farklı olmasına rağmen destanlarda görülen uygulamalar aynıdır. Hastalıktan kurtulma, yaraların düzelmesi için yapılan sağaltma işlemi ölenin diriltilmesi için de yapılmaktadır. İyileşme ya da dirilmede kullanılan şifalı ot, su ya da kutsal nesnelere aslında yapılan büyü ve söylenen sihirli sözler ile anlam kazanır.

Diğer bir deyişle herhangi biri şifalı olduğuna inanılan ot, su, nesnelere kullanarak aynı sonuca ulaşamaz. Büyü gücüne de sahip olması gerekir. Kalevalada ve Türk destanlarında görülen kadının rolleri arasında anne, sevgili, eş, düşman olma yer alır. Bu özellikleri ile birlikte kadının aynı zamanda şifacı olduğu da görülür. Kalevalada annenin şifacı oluşu kadın şamanların varlığını göstermektedir. «Bir toplulukta iyileştirme gücüne inanılan şamana yüklenen bu rol, sonuç itibarıyla onun «trans» sırasında ve sonrasında iyileştirme gücünü, bir çeşit «büyü» temelli «şifacı» bir kimliğe büründürmektedir» (Kaplan, 2010, s.40).

Tıvaların Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında ardıç, arça, ak pelin toplayıp getiren kocasının, ulu kazana su koyarak gece gündüz kaynattığı su ile kızı onunla yıkaması ve üç gün sonra iyileşmesi yer alır (Ergun ve Aça, 2004, s.306–307). Kam yardımı ile iyileşmenin görüldüğü Tiva destanında Han Hülük'ün Demir Möge tarafından canının öldürülüp hasta edilmesinden dolayı Çöptüğü Kuu ve Baştan Kuu adlı iki kama haber verilir (Ergun ve Aça 2005, s.170). Alday Buucu destanında da Han- Buudayın yaşlı kadının oğullarının vücutlarını birleştirmek için şifalı otlarla emleyip salıvermiştir (Ergun ve Aça, 2004, s.267–268).

Boktu Kiriş ad almadan önce efsunla kuzgunun gözlerini anasının gözlerine yerleştirmektedir

(Ergun ve Aça, 2004, s.319). Altay Malçı Mergen destanında Malçı Mergenin «kırılan ayaklarının yarasını iğne dişiyle kemiren kahverengi sıçan»ın ayaklarını kırıp, kulaklarını koparak Malçı, kamyş sazlığa attığında sazlığın yeşil güzel otlarından şifa bulur ve eski halinden altı kat ve on kat daha iyi olur (Dilek, 2002, s.230–231). Yer altının kutsal suyu ile iyileşmenin görüldüğü bir diğer Altay destanı da Közüykede, Közüykeyi öldürmek isteyen Karatı Kağan ağaçkakanın sayesinde başaramaz ve bilmeden zehirli etleri kendisi yer ve yer altının kutsal suyu ile iyileşirler (Dilek, 2002, s.354–355).

Kazak Türklerinin Alpamiş destanında Han kızının padişaha kendini divane olarak tanıtmayı ve Alpamiş zindandan kurtarabilecek tek şeyin Alpamişin kendi atı olabileceği ve bu atı padişahın elinden kurtarabilmek için atın üç yaşındayken anasını emdiği sırada hastalandığını ve üç gün boyunca tükürerek atı iyileştirdiği» yalanını söylemesi, belli niteliklere sahip insanların nefesi, tükürüğünün iyileştirme yeterliliğine sahip olduğu hakkında bilgi vermektedir (Üçüncü, 2006, s.105).

Sonuç olarak büyüçülüğün halk hekimliği geleneği olduğunu ifade eden David J. Hufford (2007, s.75) halk hekimliği başlığı altında büyü/sihir uygulamalarına da yer verileceğinin altını çizmektedir çünkü halk hekimliği ile sihir gücüne sahip olmanın iç içe oluşu birbirini tamamlayıcı olduğu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Alho O., Hawkins H., Vallisaari P. (1997). Finland a cultural encyclopedia. Helsinki. Finnish Literature Society. – P. 18-24.
- [2] Boratav P. N. (2000). Halk Edebiyatı Dersleri, M. Sabri Koz (Ed.). –İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. – P. 10-15.
- [3] Dilek İ. (2002). Altay Destanları. I. –Ankara: TDK Yayınları. – P. 74-78.
- [4] Ergun M., Aça M. (2004). Tıva Destanı. I. –Ankara: TDK Yayınları. – P. 32-35.
- [5] Ergun M., Aça M. (2005). Tıva Destanı. II. –Ankara: TDK Yayınları. – P. 45-55.
- [6] Gülensoy T. (2002). Manas Destanı. –Ankara: Akçağ Yayınları. – P. 10-15.
- [7] Hufford J. D. (2007). Halk Hekimleri M. Sever (Çev.). –Millî Folklor, 19 (73). – P. 73-80
- [8] Kapla M. (2010). Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın. –Ankara: Ankara Üni. Yayınları. – P. 25-32.
- [9] Leland C. G. (1891). Gypsy Sorcery And Fortune Telling Illustrated By Incantations, Specimens Of Medical Magic, Anecdotes, Tales by Late President of the Gypsy-Lore Society. –London: T. Fisher Unwin. – P. 52-57.
- [10] Lönnrot E. (1965). Kalevala-Fin Destanı (Runo 1–25). Obuz L; Obuz M. (Çev.). – Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık. – P. 75-81.
- [11] Naskali, E.G. (1999). Altay Destanı-Maaday Kara. –İstanbul: YKY. – P. 75-85.
- [12] Ocak Y. (2000). Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. –İstanbul: Uçuşim. Yayınları. – P. 17.
- [13] Üçüncü K. (2006). Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı - Alpamiş. –İstanbul: Töre Yayın Grubu. – P. 85-90.
- [14] Yıldız N. (1995). Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller. –Ankara: TDK Yayınları. – P. 56.